

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

HUKURI 2019

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 80

Xiletelo xa makoreketelo lexi xi na tipheji ta 7.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO

XIVUTISO XA 1

XITSHURIWA XA A

MAKOREKETELO YA XIKAMBELANTWISISO

- Hikuva ntshikelelo wu le ka matwisiselo, swihoxo swa mapeletelo na ririmi a swa ha xupuriwi handle ka loko swihoxo swi cinca nhlamuselo/matwisiselo. (Swihoxo swi fanele ku kombisiwa.)
- Loko mukamberiwa a tirhisa marito mambe eka rirmi leri a kamberiwaka hi rona, u nga ma tekeli enhlokweni marito lawa, kambe loko nhlamulo yi twala u nga xupuli mukamberiwa. Loko ku tirhisiwile rito rimbe eka xitshuriwa kambe ri nyika nhlamulo leyi lavekaka ra amukeriwa.
- Ku hava maraka leyi nga nyikiwaka eka **swivutiso swo pfuleka** eka nhlamulo ya INA/EE kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. A ku na timaraka ti nga ta nyikiwa eka nhlamulo ya HI SWONA/A HI SWONA kumbe MHAKA/VONELO. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka.
- Loko ku laveka tinhlamulo ta rito rin'we. Kutani mukamberiwa a nyika xivulwa hinkwaxo, koreketa **hi mfanelo** loko rito leri lavekaka ri khwatihatiwile/dzwihatiwile.
- Loko ku laveka timhaka timbirhi/tinharhu kutani mukamberiwa a nyika to tala koreketa to sungula timbirhi/tinharhu **ntsena**.
- Amukela marin'wana yo hambanahambana.
- Eka swivutiso swo hlawula, amukela havumbirhi letere leri faneleke NA/KUMBE nhlamulo leyi tsariweke hi ku hetiseka.

- 1.1 Khangela[√] na N'waMagezi.[√] (2)
- 1.2 Hi leswi a tiyimiserile eka tidyondzo ta yena.^{√√} (2)
- 1.3 A tshama a ri eku hlayeni ka tibuku minkarhi hinkwayo.^{√√} (2)
- 1.4 Hikuva a va nga swi tivi leswaku mbuyelo wu ta huma wu ri njhani hambu leswi a hlaya tibuku ta yena hi ku tikarhata.^{√√} (2)
- 1.5 1.5.1 Hi loko swilo swi humelela hi xihatla. ^{√√} (2)
- 1.5.2 Munhu a nge tirhi mintirho yimbirhi hi nkarhi wun'we hikuva wun'we wu ta humelela loko wun'wana wu tsandzeka. ^{√√} (2)
- 1.6 Ta vudokodela.[√] (1)
- 1.7 Hi ku va a tinghenisile eka timhaka ta vugangu na swidzidziharisi.^{√√} (2)
- 1.8 I dyondzo ya leswaku loko munhu a rivala xikongomelo xa yena na ku tinghenisa eka timhaka ta swidzidziharisi u onhakeriwa hi vumundzuku bya yena.^{√√}
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 1.9 Loko vantshwa va ya etiyunivhesithi va fanele ku tikarhata eka tidyondzo ta vona leswaku va ta va na vumundzuku lebyinene.^{√√}
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 1.10 I ya ku va a nga hlamuli riqingho loko va n'wi fonela. ^{√√} (2)
- 1.11 Hi swidzidziharisi.[√] (1)
- 1.12 I mhaka ya kahle hikuva Mariya a a tlangisile mali ya yena naswona a hlundzukile. ^{√√}

KUMBE

A hi mhaka ya kahle hikuva tani hi mutswari a fanele ku twisisa leswaku Mariya a endlile xihoxo kutani a n'wi rivalela. ^{√√}
(Amukela na yan'wana mavonelo lawa ya twisisekaka.) (2)

- 1.13 Vanhu lava va tikomba va hlaya tibuku no burisana/Pfunana eka leswi va swi dyondzaka.^{√√}
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (2)

- 1.14 Swi kahle, hikuva va kota ku pfunana hi miehleketo ku ya hi vuswikoti bya vona.^{√√} (2)

- 1.15 Va tsakile no tikomba va tiphina swinene hi leswi va swi endlaka hikuva swikandza swa vona swi komba ku hlekelela. ^{√√} (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA

XIVUTISO XA 2

	MINTSHAHO		TIPOYINTI
1.	'A yi nyikangi ntsena madzanadzana ya vaaki mintirho na vuswikoti.'	1.	Vanhu va kumile mintirho na vuswikoti.
2.	'Yi nyikile Afrika-Dzonga nkarhi lowu pimiweke wo titivisa ematikweni ya le handle.'	2.	Afrika-Dzonga yi titivisile eka matiko ya le handle.
3	'Miako ku nga ri timbala ta mintlangu ntsena, mapatu na mabiloho, vuphatsamelo bya swihahampfhuka na mapatu ya mabazi na swona a swi antswisiwile leswi nga ta vuyerisa tiko eka malembedzana lawa ya ha taka.'	3.	Miako, mapatu na mabiloho swi antswisiwile laha tikweni.
4.	'Khapu ya misava yi nyikile tiko leri xilo xo khomeka xo ka xi nga xaviwi: vutinyungubyisi bya le henhla lebyi kumeriweke eku tikeneni.'	4.	Tiko ri kumile vutinyungubyisi bya le henhla hi ku rhuhela Khapu ya Misava ya 2010.
5.	'Nhlayo ya vayeni leyi ringaneke ya kwalomu ka miliyoni yi pfunile ku pfula mahlo ya va misava ku tiva Afrika-Dzonga na vuswikoti bya yona eka timhaka ta vubindzurisi na vuvekisi bya swa timali.'	5.	Misava yi vonile vuswikoti bya Afrika-Dzonga eka timhaka ta vubindzurisi na vuvekisi.
6.	'Vugevenga eCape Town byi hungutekile hi 90% naswona ku hava mhangu yo chavisa leyi vikiweke eka tiphaka ta vaseketeri va bolo.'	6.	Vugevenga eCape Town na le tiphakini ta vaseketeri byi hungutekile.
7.	'Khapu ya Misava a yi nga ta herisa swiphiko swa tiko swa tipolitiki na ikhonomi kambe yi tisile vun'we na vutitshembi ...'	7.	Khapu ya Misava yi tisile vun'we na vutitshembi eka MaAfrika-Dzonga.

Nkomiso wu fanele ku koreketiwa hi ndlela leyi landzelaka:

- **Maavelo ya timaraka:**
  - 7 wa timaraka i ta 7 wa tipoyinti : N (7) (maraka ya1 hi poyinti)
  - 3 wa timaraka i ta ririmi : R (3)
  - Ntsengo wa timaraka : 10
- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a nga tshahangi:**
  - 1–3 wa tipoyinti leti nga tona: nyika maraka yi1
  - 4–5 wa tipoyinti leti nga tona: nyika timaraka ti2
  - 6–7 wa tipoyinti leti nga tona: nyika timaraka ti3
- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a tshahile kunene:**
  - 6–7 wa tipoyinti: a nga nyikiwi maraka
  - 1–5 wa tipoyinti: nyika maraka yi1.

LEMUKA:

- **Ntsengo wa marito:**
  - Vakoreketi va languteriwa ku kambisisa ntsengo wa marito lama tirhisiweke.
  - U nga susi timaraka loko mukamberiwa a nga kombisangi ntsengo wa marito lama tirhisiweke kumbe ma kombisiwile hi ndlela yo hoxeka.
  - Loko ntsengo wa marito wu hundzisiwile, hlaya ku fika emakumu ka xivulwa xo hetelela xa marito lama ku hundzisiweke hi wona, kutani u nga tekeli enhlokweni marito lama nga ta landzela eka nkomiso.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: RIRIMI EKA MBANGU

XIVUTISO XA 3: XINAVETISO

XITSHURIWA XA D

- 3.1 Eka varhandzi va vuhaxi/Varhandzi va tidyondzo/Varhandzi va mintlangu.√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (1)
- 3.2 Rito mamiliyoni.√ (1)
- 3.3 Hi vona mfungho wo komba ku ri ku siyiwile swin'wana.√ (1)
- 3.4 Mpundzu, nhlikani, madyambu.√√ (2)
- 3.5 Vuhaxi √ na ku hlohlotela vanhu ku va hakela layisense.√ (2)
- 3.6 Ku kucetela muamukeri leswaku a hakela layisense ya yena/C.√ (1)
- 3.7 Ku hlohletela vachayeri va mimovha ku yingisela swiyanimoya loko va ri eku
chayeleni.√√ (2)
[10]

XIVUTISO XA 4

XITSHURIWA XA E

- 4.1 Va le kaya√ Hi vona hi swifaniso swa le khumbini/manana a cheletaka
xiluva. √ (2)
- 4.2 A nga na mhaka na n'wana wa yena hikuva u vulavula na yena a nga n'wi
langutangi.√√ (2)
- 4.3 I swimbyarumbyaru swo komba ku ehleketa.√ (1)
- 4.4 nga lavi ku munhu wa B a n'wi vutisa swivutiso./C.√ (1)
- 4.5 U komba ku tsakela eka dyondzo ya n'wana wa yena.√√ (2)
- 4.6 Wu kombisa mupfapfarhuti wa khatuni leyi.√√ (2)
[10]

XIVUTISO XA 5

XITSHURIWA XA F

- 5.1 5.1.1 Mporosi.√ (1)
- 5.1.2 Va famba hi ku hatlisa, kutani va nghena ebyalweni.√√ (2)

- 5.1.3 Hambileswi a hlundzukile, u rhwarile xisivarhumbu xa yena a kongoma ekaya.√√ (2)
- 5.1.4 Mukamberiwa u ta nyika xivulwa xa yena n'wini. Xik.: Masingita u rhula Khegu khuwana ra mati.√√ (2)
- 5.1.5 Tintswalo a nga kombisangi ku tisola hi ku hlaya tibuku.√√ (2)
- 5.1.6 Byona.√ (1)
- 5.1.7 Mina.√ (1)
- 5.1.8 Yena u te: 'Byalwa a byi nga ku vuyiseli nchumu handle ko ku hundzula xihlekiso.'√√ (2)
- 5.1.9 Xi komba vundhawu.√ (1)
- [14]**

XITSHURIWA XA G

- 5.2 5.2.1 Mukamberiwa u ta tsala xivulwa xa yena n'wini. Xik.: Hi mina **musweki** wa tihove leti.√√ (2)
- 5.2.2 Ndzi swekiwile **eswimbitaneni**.√√ (2)
- 5.2.3 Wu sasekile/Wu kahle/Wu koka mahlo.√√ (2)
- [6]**

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 40
NTSENGO WA TIMARAKA: 80